

10. Сазонова А. Поэзия русского барокко (вторая половина XVII – начало XVIII в.). – М., 1991.
11. Сазонова А. Театральная программа XVII в. “Алексей человек Божий” // *Памятники культуры: Новые открытия – 1978* / Редкол.: Д.Лихачев (председатель) и др. – Ленинград, 1979. – С. 131.
12. *Сатиры* и другие стихотворческие сочинения князя Антиоха Кантемира, с историческими примечаниями и с кратким описанием его жизни. – СПб., 1762.
13. *Соболь В.* Пам’ятна книга Дмитра Туптала. – Варшава, 2004.
14. *Туптало Д.* Книга житій святихъ въ славу святаго животворящаго Троицы Бога хвалимаго въ святихъ своихъ. На три мѣсяцы третій: мартъ, апрель, май. – К., 1700. – Арк. 131-131 зв.
15. *Хрестоматия* по древней русской литературе / Сост. Н.Гудзий. – Изд. 8-е. – М., 1973.
16. *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Тернопіль, 1994.
17. *Чорний О.* Вчення про людину Чернігівського літературно-філософського кола (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.): Дис. ... канд. філос. наук / 09.00.05 – історія філософії. – Чернігів, 1998.
18. *Baranowicz L.* Żywoty świętych ten Apollo pieie, jak ci działali, niech tak każdy dzieie. Na błogosławłącą rękę, jako na takt jakі patrząc, jaśnie przewielebnego w Bogu jego mosci oycsa Łazarza Baranowicza... – K., 1670.
19. *Skarga P.* Żywotów świętych... Starogo y Nowego Zakonu, na Každy dzień przez cały rok, wybranych z poważnych pisarzy y doktorów koscielnych, do których przydane są nictore duchowne obroki y nauki przeciw kacerstwóm dzisieyzym... – Wilne, 1747-1748.

Ольга Новик

Кандидат філологічних наук, доцент. Захистила кандидатську дисертацію “Проза І.Леванди в контексті українського літературного бароко” (2001).

ТРАДИЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ БАРОКОВОГО МОТИВУ ГРІХА Й ПОКАРИ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ-РОМАНТИКІВ

У статті розглядається, як у творах поетів-романтиків переосмислюється бароковий мотив гріха та покари. Простежується закоріненість творчості романтиків у барокову культуру.

Ключові слова: традиція, романтизм, бароко, мотив гріха й покари.

Olga Novyk. The baroque motif of sin and punishment in the Ukrainian romantic poetry
The author of this research excogitates the metamorphoses of “sin and punishment”-topos in the poetry of the Ukrainian Romanticism, emphasizing the traditionalism of the motif’s interpretations.

Key words: tradition, Romanticism, Baroque, motif of sin and punishment.

Проблеми вивчення романтизму цікавлять багатьох вітчизняних учених. Існує чимало фундаментальних праць, де подано дослідження романтизму в різних його іпостасях, зроблено спроби класифікацій, простежено розвиток романтичних традицій у ХХ ст. [10; 11; 8; 13; 14; 23 та ін.]. Д.Чижевський вважав, що докладного вивчення потребують питання про споріднені духовні постаті барокової культури та пізніших діб духовного розвитку людства, зокрема романтики: “Ці питання цікаві вже тим, що хвиля барокової культури була чи не остання, яка залила собою цілий всесвіт культури. Отже, ті зв’язки з сусідніми епохами, схожості з елементами інших культур, “впливи” і “взаємочинності”, що їх можна встановити між бароковою культурою та культурами інших епох, іншими “культурними стилями”, як здається, дають так багато для освітлення загальних питань історії культури, як навряд чи дадуть спостереження над іншими культурними стилями” [21, 342]. Виявлення традицій барокової доби в романтизмі не було предметом спеціального аналізу, отже, актуальною буде спроба окреслити форми функціонування типологічних паралелей бароко та романтизму в українській літературі, зокрема традицію побутування одного з поширених у бароковій літературі мотивів гріха та покари.

Одним із естетичних принципів бароко виступає ідея взаємозалежності всього сущого у Всесвіті [18, 80], що поєднується із прагненням письменників подати

власне суб'єктивне розуміння світобудови, в якій на різних рівнях співіснують мікрокосм та макрокосм [5, 55-86]. Романтичний універсалізм ґрунтувався на власній національній формі філософської теогонії, що будується (зокрема у філософії одкровення) на єдності духу й має багато спільного з теогонією Сковороди [1, 317-324]. Попри різні позірні уявлення про світобудову в барокових письменників та романтиків, останні багато в чому продовжують традиції попередньої епохи так званого "вторинного" стилю. Відбувається це не лише на рівні відгомону філософських категорій, а й завдяки продукуванню моделей вирішення вічних проблем із використанням традиційних мотивів та образів барокової епохи. Барокове письменство, що в Україні подовжило свої традиції аж до кінця XVIII ст. завдяки Києво-Могилянській академії, часто подавало образ ученої людини, а саме людини, яка здобула духовну освіту. Амвросій Метлинський у поетичній формі подав філософські істини про мінливість і марність світу, необхідність праведного життя та неминучість розплати за гріхи, у творі "Ніч" він вклав ці ідеї в уста дяка, "що читав вже книжок він доволі / І у церкві, і в школі" [20, 128]. Мотиви гріха й покари у творах барокових письменників зумовлені ідеологічною спрямованістю письменників-священиків, які, незалежно від жанрової специфіки текстів, мусили утверджувати християнську мораль. Нагромадження описів покарань грішників узгоджується тут із вимогами барокової риторичної традиції. Антоній Радивилівський у передмові до своєї друкованої збірки "В'їнець Христов" (К., 1688) писав, що "противко намѣтностей людских і грѣхов порушенієм аффекту, а не субтелистно мови валчити треба", на фортецю диявола не квіти сипати, а штурмувати її всіма кращими силами душі.

Мотив швидкоплинності, марності людського життя у творах барокового письменства здебільшого трактується з погляду традиційних засад християнського вчення. Образи, якими послуговуються митці для розкриття цього мотиву, теж традиційні, оригінальне застосування їх створює в уяві читача яскраві картини, що змушують задуматися над тим, як порятувати свою душу. Вся життєва філософія барокового письменника і ставлення до суєтного світу часто зумовлюється саме християнськими настановами терпіти й покладатися на Божу ласку та справедливість. Зазначений мотив часто поєднується з мотивами гріха й покари. Міркуючи про життя, бароковий мислитель доходить висновку: "Что есть жизнь наша, как не из грѣха в грѣх степенный переход?..." [17, 47]. Звернення до мотивів гріха й покари, зацікавленість цими традиційними мотивами в літературі й мистецтві нарастає хвилеподібно, під впливом історичних подій, що відбуваються в ту чи ту епоху. Так, Середньовіччя викликало появу багатьох творів, у яких лунають есхатологічні мотиви [15, 85-292]. Епоха бароко багато в чому була спадкоємицею попередньої доби, виростала з неї, вбираючи й органічно влітаючи в канву своїх творів різні елементи Середньовіччя, серед яких, зокрема, захоплення зображенням кари Божої, мук грішників. Д.Чижевський називав серед елементів барокової поетики, що цілком виходять "поза межі краси", а іноді не можуть бути поєднані з нею за своєю суттю, "закоханя бароко в зображенні страхіть, жорстокості, трупів, смерті тощо" [22, 9]. Безумовно, на появу таких мотивів вплинули історичні події: "Сам час підготував наочний матеріал для таких зображень, бо саме сімнадцятий вік належав до епохи, що вкрили Європу руїнами та трупом. І Україна належала до тих країн, що в них спустошення були найбільші..." [22, 9; 7, 97-109]. Тож не дивно, що мотив гріха й покари в барокову епоху взаємодіє з есхатологічною тематикою. Оскільки людина не знає, коли і як до неї прийде смертна година, а разом із нею й розплата за несправедне життя, то повинна дбати про те, щоб не грішити, покаятися тепер і сьогодні.

Страх, що переслідує грішника, лякає не лише безпосередніми сьогочасними небезпеками, а й неминучістю покарання, тим, що заспокоєння не настане навіть після смерті. Змальовуючи покарання, що чекають на грішника, звичайно ж, показували й потойбічне життя, в якому диявол уже чатує на нечестиву душу, а гріх зображувався проповідниками не лише як шлях до пекла, а також і як породження сатани. Зв'язок із нечистою силою, з потойбіччям переважає в

романтиків у творах баладного типу. Сцени, де показано продаж душі дияволу, часто нагадують бароковий вертеп, але з іншим акцентуванням почуттів героїв. Один із прикладів – твір Ізмаїла Срезневського “Корній Овара”, якому сам автор дав підзаголовок “Як поконтрактувався козак Корній Овара з бісом, і що з того було”. Власне, у тексті увагу зосереджено на тих подіях, що призвели до укладання угоди козака з нечистою силою. З міркувань Овари про те, як і за кого він воював, зрозуміло, що скрізь невдаха зазнав сорому через власне боягузтво, бо навіть “хреста положить”, зустрівши біса, козак не зміг – злякався. Зрада для нього теж не стала новиною, адже, воюючи, зраджував і віру, і Батьківщину. Як наслідок усього негідного життя – зустріч із чортом, який показує Оварі низку переваг пекельного життя, що схожі на ті зваби, за які пропонується продати душу у “Фаусті” Гете, проте з оригінальним завершенням: перспективою потрапити в компанію до гетьманів, які, на думку автора, були зрадниками [20, 89-93]. Кирило Транквіліон-Ставровецький в образі лукавого поєднав трьох найбільших ворогів людини: світ, людське тіло й диявола. Тож, проектуючи цю тезу на твір Ізмаїла Срезневського “Корній Овара”, бачимо відповідність у поезії романтиків.

У людини бароко, як вважає Д.Чижевський, покарання за гріхи завжди зумовлюється Божою волею, а тому невідворотне, у романтиків у вирішенні проблеми гріха й покари часто втручається смертний герой. Такий персонаж виступає або просто зняряддя, або ж від його волевиявлення залежить чиясь доля; таким утіленням караючої сили може бути не тільки людина, а й тварина, наприклад, вірний кінь (як то у вірші Миколи Костомарова “Кінь” [20, 156], де персоніфікований образ змальовується із застосуванням пестливої лексики, традиційних фольклорних тропів).

Використання апокаліптичних мотивів було поширеним в ораціях багатьох барокових письменників, зокрема й у творах Стефана Яворського. І.Захара наголошує на тому, що Стефан Яворський у книжці “Знамення пришествя антихриста та кінця світу”, виданій 1703 року, дотримується 24-го розділу Євангелія від Матвія, в якому йдеться про кінець світу та його ознаки і про те, що ніхто не знає достеменно, коли буде кінець світу, але всі знають, що кінець таки настане [6, 68-69].

Жахливі картини чуми, катаклізмів і, зрештою, пекла та кінця світу зазвичай мають морально-повчальну мету. Для порівняння звернімося до прикладу, наведеного Д.Чижевським, коли той писав про “окремий літературний гатунок” доби бароко – “О чотирьох послідних рїчах чоловіка” (зображення смерті, Страшного Суду, пекла та раю): “Смотри, чоловіче, і ужасайся / кожної години смерти сподівайся / Ходить бо тайно, наглядає, / і діл твоїх розсмотряє, / как би ти жив” [22, 9]. Тут знову мовиться про страх смерті, який має переслідувати грішників і навертати їх до праведного життя. У романтиків есхатологічні мотиви часто поєднуються зі змалюванням потойбіччя, до того ж, як правило, крізь призму народних вірувань. Т.Бовсунівська зауважує, що специфічно романтична естетизація екзистенційних і танатологічних понять *смерть, народження, вознесіння, спокутування, гріх* у М.Костомарова мотивується слов'янською міфологією [2, 213]. У поезії “Ніч” Амвросія Метлинського вплив народнописенної творчості органічно поєднується із традиціями літературними. Міркування ліричного героя про марність людського життя, неминучість розплати за гріхи подаються прямою мовою з використанням барвистої народнописенної тропіки. Есхатологічний мотив органічно переплітається із пророкуванням вічного митарства грішної душі: “Йому вічно блукать, / Дарма раю шукать, / В серці пекло нести, / І літать, і брести, / І брести, і літать. / В серці пекло нести, / Дарма раю шукать, / Йому вічно блукать!” [20, 128]. Тлінність усього суцього (“Божий світ розтане і зов'яне, / Як трава ув осінь в'яне, / сніг весною тане...” [20, 128]) лише стверджує незламність і вічність Божого слова й неминучість кари за гріх: “Хто що в світі діяв, в бога ся зостане; / Бог так каже... Як він каже, так і стане!” [20, 128]. Мотив покарання грішника довічним блуканням без спокою і надії лунає й у творі М.Костомарова “Пантікапея”. Позбавлений останнього притулку грабіжниками могил, персонаж

твору розуміє, що така доля все ж не випадкова, шукає причину у своєму земному житті: “Гріхи мої супроти мене встали; / Поки я спав захований – вони, / Давніші, вже були загрузли в пеклі; / А як мене збудили – повставали, / Напались на мене, гризуть, їдять...” [20, 197]. В іншому творі М.Костомарова “Згадка” поглиблюється думка про те, що навіть потаємний гріх буде їсти душу, як роса зелену траву, бо людина, хоч би яке героїчне було її життя, усе ж пам’ятатиме свої негідні вчинки й буде каратися й мучитися при згадці про них.

Барокові письменники, багато з яких були проповідниками, основними гріхами, за які людині доведеться стати перед Божим судом, вважали ті, що подані в “Начатках догматичного богослів’я”: “Сєдм грѣхов головних Пиха, Лакомство, Нечистота, Гнів, Заздрость, Обжирство, и к хвалѣ Божой лѣнивство” [12, арк. 25]. Барокові оратори поширювали наведений перелік, щоб якомога більше вразити слухача ампліфікацією гріхів. Виклад гріхів зі складною їх класифікацією становить, зокрема, основу книжки Іоаннікія Галятовського “Грѣхи розмаїтїи” (Чернігів, 1685). Іван Леванда в “Повчальному слові на випадок морової язви...” показує персоніфіковані гріхи, наприклад: “Єще не прекратилась проклятая к любоимѣнію страсть! Она вопіет на небо, чтоб измел Бог пламень лишенія своего на град, в котором живут тѣ дерзкіе презрители гнѣва Его, которые разграбляют дома и расхищают имѣнія умерших, и, что безчеловѣчнѣе, простирают руки на обнаженіе мертвых, и влекут с трупов зараженное и дышущее смертію одѣяніе их...” [16, 13-14]. Окрім п’янства та пристрасті до “любоимѣнія”, Леванда нагромаджує ще цілу низку гріхів, що “вопіют на небо и требуют истребленія”: “Вопіет на небо града сего гордость, презрительство законов Божиих и Церкви святой уставов, притѣсненіе сирот, осужденіе неповинных, ненависть к ближним, зависть, клевета, пронырство, обманы, убійства, чародѣйства, кровосмѣшенія, прелюбодѣянія, блудилища...” [16, 14]. Для багатьох поетів барокової доби, зокрема для віршованих текстів Кирила-Транквіліона Ставровецького [9, 116], були традиційними апокрифічні мотиви мук гріхоловивої душі, де гріх, за Святим Письмом, – “це зрада Бога, одвертий бунт, мерзенність запустіння, гній і хробацтво, осквернення, бруд”.

У творах письменників-романтиків часто акцентується увага на гріхові зради та карі за нього. А.Метлинський у поезії з красномовною назвою “Зрадник” писав про гріх зради роду, віри й батьківщини. Покарання грішника подається автором у формі пророцтва-прокльону: “Згасне його голос, серце зотліє! / Він од Бога долі не знатиме, / Тільки од Бога кари він ждатиме! / Де він стане, де він гляне – / Й чорний ворон літати стане!” [20, 109]. Але найстрашніші покарання, подані поетом, полягають у тому, що зрадник не лише од людей ласки не знатиме, а й “сам він од себе в пущі тікатиме... / Його рідне слово в пісні не грітиме, / Йому пісня в серці углем горітиме...” [20, 110]. М.Костомаров наголошував, що гріх зрадника не зрівняється навіть із гріхами великих злодіїв і зрадник заслуговує на вічне катування та муки [20, 160]. Гріх зради інколи поєднується з розробкою теми братовбивства, а витоки його сягають ще гріха Каїна, як, наприклад, зобразив М.Костомаров у поезії “Місяць”. Відбиток, що залишив Бог на тлі місяця після братовбивства, на думку автора, – своєрідне нагадування людству про недопустимість гріха й неминучість покарання за нього: “З той доби злочинець часто, / Дивлячися, омліва, / А душа свята, безвинна / Од недолі одлига” [20, 167]. Про невідворотність карі йдеться й у вірші А.Метлинського “Перекотиполо”: “...А ще й те, що від карі лихий / Не втече; таки Бог покарає святий, / Хоч знайшов би, де й вітер не здума повіять... / Так, по-моєму, лучче лихого й не дять!” [20, 116].

Гріх у творах барокових письменників має багато імен, часто він персоніфікується, набуває метафоричного звучання. Іоаннікій Галятовський в одній із орацій, епіграфом до якої служать слова “Се здрав бысть, и тому не согрѣшат, да не горѣе ти что будет. *Іоан, 5*”, подає імена, якими називаються гріхи. Ці імена, здебільшого вибрані з Біблії (у казанні кожне з них має трактування), такі: комарі й верблюди; сучок і колода; поворозки, якими зв’язав душу грішника злий дух; рани, що завдають болю людській душі; болото і рвота; олово; звірята нечисті та

ін. [3, арк. 60-64 зв.]. Письменники ще й так називали гріх: жало смерті; ворог людський; скорпієве жало; отруйна тля; міль, що точить душу; ключ, яким відчинили двері для смерті та ін. Засудження людського гріха неодмінно поєднувалося із пророкуванням далекого чи близького в часі покарання грішника та зі змалюванням страшних картин цієї покари. А.Метлинський завдяки використанню метафори “дзвін” у вірші “Шинок” створив символічний образ смерті-весілля, що також, як і барокові метафори, нагадує про хисткість межі між життям і смертю. Прикметно, що весілля-смерть подається у християнсько-моралізаторському аспекті, водночас автор показує неминучість покарання грішників, для яких “тільки й рідних, що шинок” [20, 127].

М.Сулима у книжці “Грѣхи розмаїтї” [19] упорядковує низку документів, що становлять розлогий реєстр тих гріхів, за які судили в барокову епоху. При порівнянні поданих у книжці справ з описами гріхів, що є у творах поетів-романтиків, спостерігається подібність. Звісно ж, це зумовлено канонічним сприйняттям того, що прийнято вважати гріхом і за що судити, але відіграє свою роль і традиція української писемної та усної творчості. Барокові письменники подали кілька причин, що зумовлюють сприйняття гріха як тлінного і старого. Людина старіє, повторюючи один і той самий гріх, унаслідок чого вона, незважаючи на вік, мертва перед Богом. Гріх “ветхий”, бо породжений “ветхим” дияволом; старе боговідступництво, на яке диявол підштовхнув першу людину й тим самим розтлив серця всіх її нащадків; “ветхими” називають і згуби, до яких приводять гріхи. Такі ж гріхи зображено й у творах романтиків, але інтерпретація часто вноситься за межі бінарної опозиції “гріховність – праведність”, а здійснюється через вирішення проблем добра і зла, гріха й покари.

У вірші Левка Боровиковського “Вивідка” [20, 75-77] дівчину на вбивство брата підмовляє коханий, а після того, як братовбивця зважилася на страшний гріх, козак відмовляється від неї. Життєві відповідники цього сюжету містяться і в українській народній творчості, і у згаданій книжці М.Сулими “Грѣхи розмаїтї”. М.Костомаров у вірші “Зірочка” [20, 147] засуджує гріх перелюбу та дітовбивства. Прикметно, що молода мати, яка народила дитя поза шлюбом, звинувачується не лише у вбивстві, а й у тому, що поховала немовля нехрещеним. М.Яценко висловив слушну думку, що поетичний антропоморфізм багатьох творів М.Костомарова заснований на “вічних” правилах народної моралі й містить у собі виразне християнсько-дидактичне начало [23, 16], тож своєрідно продовжує традиції попередніх епох. У поезії “Отруї” “малі” гріхи жінки, яка пиячить у корчмі, кокетує з хлопцями, усе, що приймає заробляє, “промандрує та й прогайнує”, поступово призводять до гріха смертного – убивства. Жінка й теща труять чоловіка, позбавляють дітей батька. Слова чоловіка, що помирає, перейняті християнським усепощенням і покорою: він не просить кари для грішниць, а навпаки – піклується про їхні душі: “Прийшлося, вам дітки, тепер сиротіти. / О, будь їм ти батьком, мій праведний Боже! / А жінці і тещі – прости їм Боже!...” [20, 154].

Грішник починає мучитися в цьому світі від хвороб, навіть на кожную частину людського тіла впаде окрема особлива мука за гріховність душі, більше того, “на одну часть тѣла, по перемѣнам, должны приходять многія болѣзни, чтоб всякое горе имѣло в тѣлѣ человеческом пищу” [17, 29]. Людина, що грішить, накликає на себе різні болячки. Хвороби тіла письменники пов’язують безпосередньо із хворобами душі.

Окрім описів хвороб – кари Божої, змальовуються й масштабніші покарання, спрямовані на те, щоб охопити багатьох грішників і навести страх на інших: “А чтоб я не сам пропадал, но видѣл бы, куда исчезну, куча других подлѣ меня погибающих и таял бы, воображая общую скорбь, то для сего призвал я грѣхами моими глад, трус, потоп, войну, пожар, мор лютою пожиряющих и всѣх и вся” [17, 30]. Картину війни неба з грішниками змалював й Інокентій Гізель: “Во вся мимошедшая лютая времена воевало на нас небо, еже вредящими своими планетами многіе болѣзни и погубы на нас испущало. Воевала и земля обычных нам плодов возбраненіем и сѣмен умаленіем. Воевала и вода преизлишним своим изліяніем и

всяких плодов рыбных недаяніем. Воевал и воздух овогда сушами, овогда градами, бурами и безмѣрными мокротами. Воевал и огонь частым градов и стран пожженіем” [4, арк. 4].

Уславлення в барокових панегіриках подвигів тих, хто вбиває заради Батьківщини в чесному бою, знаходить продовження й у творах романтиків, це відбувається на різних рівнях: громадянському й побутовому. Так, у Тараса Шевченка ватажки визвольних рухів “виправдано” вбивають ляхів, а у М.Костомарова козак, що вбиває грішника пана Шульпіку, виступає месником і змальовується як “сизенький голубочок” [20, 150].

Б.Криса аналізує твір Семена Климовського “О правосудію началствующих, правдѣ и бодрости их” як спробу поета подати не просто модель суспільного устрою, а й пересторогу російському цареві [9, 70-74]. Цілком слушна думка дослідниці, що ця тема розгортається в письменника через використання традиційних мотивів та образів, серед яких і проблема кари Божої за гріхи. Жахливі картини мертвого царства, змальовані бароковим автором, нагадують ті, що були зображені пізніше в поемі Т.Шевченка “Сон”. Принагідно можемо зауважити, що проблема влади, покарання за несправедливий суд та за недостойне правління часто звучать і в інших творах романтиків, зокрема в М.Костомарова в “Пантікапей” та в багатьох творах Т.Шевченка.

Мотив гріха й покари в українському романтизмі розкривається через низку образів, що були і в усній народній творчості, і в барокових поетів. Культура українського бароко стала багатим джерелом сюжетів та образів для наступних епох, зокрема й для поетів-романтиків. Інтерпретація мотиву гріха й покари в річці естетики романтизму означає не заперечення традиційного для бароко трактування, а переосмислення проблеми на новому рівні, наповнення новими реаліями та ідеями.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бовсунівська Т.* Григорій Сковорода й український романтизм // *Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації україністів* (Харків, 26-29 серпня 1996 р.) / Відп. редактор О.Мишанич. – К., 1996.
2. *Бовсунівська Т.* Історія української естетики першої половини XIX століття. – К., 2001.
3. *Галатовський І.* Ключ разумѣнія. – Львів, 1665.
4. *Гізель І.* Мир с Богом человеком. – К., 1669. – Арк. 4 (передмова до читача, б. п.).
5. *Елеонская А.* “Мир великий” и “мир малый” в изображении Епифании Славинецкого // *Русская ораторская проза в литературном процессе XVII в.* – М., 1990.
6. *Захага І.* Стефан Яворський. – Львів, 1991.
7. *Іванек М.* Мотив смерті в поезії українського бароко // *Варшавські українознавчі записки.* – Варшава, 1989. – Зошит 1.
8. *Калениченко Н.* Українська література XIX ст.: Напрями, течії. – К., 1977.
9. *Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII-XVIII століть. – Львів, 1997.
10. *Наєнко М.* Художня література України. – К., 2005. – Ч. 1. – 660 с.
11. *Наливайко Д.* Романтизм как эстетическая система // *Вопросы литературы.* – 1982. – №11.
12. *Начатки догмато-нравоучительного богословия.* – Почаев, 1770. – Арк. 25.
13. *Обчаренко О.* Соціалістичний реалізм і сучасний літературний процес. – К., 1971.
14. *Острик М.* Романтика в літературі соціалістичного реалізму. – К., 1964.
15. *Пелешенко Ю.* Есхатологічні мотиви: тема кари божої в українській літературі пізнього середньовіччя (середина XIII-XV ст.) // *Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації україністів* (Харків, 26-29 серпня 1996 р.) / Відп. ред. О.Мишанич. – К., 1996.
16. *Поучительное слово, произнесенное на случай моровой язвы, бывшей в Киевѣ 1770 года, в Киево-Подольском Успенском Соборѣ протоіереем Иоанном Левандою* // *Маяк.* – 1843. – Т. 9. – Кн. 18.
17. *Слова и рѣчи Иоанна Леванды, протоіерея Киево-Софійскаго собора: В 3 ч.* – СПб., 1821. – Ч. 2.
18. *Софронова А.* Принцип отображения в поэтике барокко // *Барокко в славянских культурах.* – М., 1982.
19. *Сулима М.* Грѣхи розмаїтї: епітимійні справи XVII-XVIII ст. – К., 2005. – 256 с.
20. *Українські поети-романтики: Поетичні твори / Упоряд. і приміт. М.Л.Гончарука.* – К., 1987.
21. *Чижевський Д.* До проблем бароко // *Українське літературне бароко: Вибр. праці з давньої літератури.* – К., 2003.
22. *Чижевський Д.* Поэза межами краси (До естетики барокової літератури). – Нью-Йорк, 1952.
23. *Яценко М.* Українська романтична поезія 20-60-х років XIX ст. // *Українські поети-романтики: Поетичні твори / Упоряд. і приміт. М.Л.Гончарука.* – К., 1987.